

УДК 81.161.2'42

М. С. Заборна
доц., к філол. н. (м.Тернопіль)

**Лінгвопрагматичні параметри мотивної
структури тексту роману Олеся Гончара «Твоя зоря»**

Представлено мотив як поняття сучасної інтегральної гуманістики та лінгвістики тексту. Осмислено релевантність усвідомлення мотиву як психологічного конструкту для надання йому статусу лінгвістичної текстової категорії. Окреслено мотивну структуру як вияв способу імплантації в текст ціннісно детермінованої семантико-прагматичної категорії мотиву. Простежено характер реалізації в тексті роману Олеся Гончара ціннісного смислу як підставової ознаки для формування мотиву фінального вчинку головного персонажа. Виявлено закономірності становлення мотиву у зв'язку з динамікою модусних планів мотивної структури та у виразно пов'язані з цим лінгвальні сигнали. Описано своєрідність мотивної структури тексту Олеся Гончара на тлі інваріантної схеми плину текстових модусів. З'ясовано способи активації мотиву в змістовій організації тексту роману. Актуалізовано модель багаторівневого семантичного утворення як текстової одиниці, в якій втілюється мотивна структура. Осмислено специфіку характеру мотивної структури тексту роману «Твоя зоря» на тлі його змістового статусу як «роману культури».

Ключові слова: текст, текстова категорія, мотив, мотивна структура, ціннісний смисл, образ, точка зору, модус, глибинна структура, поверхнева структура, багаторівневе семантичне утворення.

M. S. Zaoborna. Linguopragmatic parameters of the motive structure of the text in the novel by Oles Honchar "Tvoya zoria (Your Star)".

Motive as a notion of modern integral humanistic thought and text linguistics has been presented in the article. The relevance of understanding motive as a psychological construct with the status of linguistic textual category has been discussed. Motive structure as a realization of the way to implement in the text the value-determined semantic-pragmatic category of the motive has been outlined. There has

been observed the character of revealing in the text of the novel by Oles Honchar the value meaning as a foundation feature for the formation of the motive of the final deed of the main hero. Certain rules of motive development in connection with the dynamics of modus plans of the motive structure have been defined as well as the lingual signals related to the latter have been stated. The peculiarities of the motive structure of the text by Oles Honchar in the perspective of invariant scheme of the flow of textual modi have been described. The ways to activate the motive in the content organization of the novel have been defined. The model of multilevel semantic construct as a textual unit has been singled out, which, in its turn, serves as the basis for motive structure development. The specificity of the character of the motive structure of the text in the novel by Oles Honchar has been substantiated with regard to its content status as "a culture novel".

Key words: text, textual category, motive, motive structure, value meaning, image, viewpoint, modus, deep structure, surface structure, multilevel semantic construct.

Розуміння мови як духовного явища, нерозривно пов'язаного з самою сутністю людини, привертає увагу до втілення в мові наповнених сутнісним змістом феноменів людського буття. З іншого боку, виклики часу, в контексті яких сучасна гуманітарна сфера знань, де мовознавчі проблеми посідають чільне місце, послідовно набуває інтегрального характеру, узгоджуються з ситуацією, коли «те, що вважається «нелінгвістикою» на одному етапі, входить у неї на іншому» [7, с. 35]. Такий стан справ у лінгвістичній науці зумовлює необхідність переосмислення предмета її дослідження та, як наслідок, актуалізацію нових лінгвістичних категорій.

Постановка наукової проблеми. У тій площині сучасної лінгвістичної парадигми, що корелює з психологічними дослідженнями, актуалізується необхідність окреслити лінгвістичний радикал осмислення такого антропного феномену, як мотив, що виступає психологічною реалією, яка спонукає людину до діяльності, спрямовуючи цю діяльність на реалізацію певних потреб.

Той факт, що індивідуальні психологічні особливості людини, її здатність до певних видів діяльності та мотиви

цієї діяльності втілюються в дискурсі мовної особистості, засвідчує релевантність для лінгвістичного осмислення мотиву узагальнень, що склались у сучасній лінгвістиці тексту. Зокрема, виділення в системі її категорій змістовно-семантичної категорії «людина» формує «текстовий образ людини, яка мислить, відчуває, страждає, діє, перебуває у певних станах і зв'язках з іншими людьми» [2, с. 203] і яка в цьому ракурсі постає як об'єкт зображення. Врахування того, що зображена в тексті, насамперед художньому, фікційна дійсність твориться за моделлю реального світу, уможливорює введення в систему текстових категорій пов'язану з категорією «людина» семантико-прагматичної категорії мотиву. Семантичний аспект цієї категорії узгоджується з власне текстовою інформацією – мовними засобами репрезентації пропозитивного змісту тексту, а також лексемами, що реалізують метафункцію мотивності, наприклад: *В усякому разі, бажання упевнитись у цьому теж можна вважати одним із мотивів нашої подорожі* (О. Гончар). Прагматичний аспект мотиву визначає його підпорядкування пов'язаним з авторськими інтенціями суб'єктивним комунікативним текстовим смислам, які екстраполюються на особистісні смисли персонажів як об'єктів зображення.

Аналіз досліджень з поставленої проблеми.

Загалом усвідомлення мотиву як текстової лінгвістичної категорії опозиціє уявленням про мотив, які склались у літературознавстві [9, с. 469; 15], фольклористиці [15] й наратології [8; 14; 16, с. 71]. Ці філологічні галузі гуманітарного знання проектують два аспекти розгляду мотиву: 1) мотив як семіотичний феномен у площині «фабула – сюжет», де він усвідомлюється як «оповідний феномен, що співвідносить у своїй семантичній структурі предикативне начало фабульної дії з її актантами та основними просторово-часовими характеристиками, інваріантний у своїй приналежності до мови оповідної традиції та варіативний у своїх подійних реалізаціях у фабулах, інтертекстуальний у своєму функціонуванні й

такий, що набуває естетично значущих смислів у рамках сюжетних контекстів» [14, с. 37]; при цьому, постаючи як узагальнення повторюваних подій (наприклад, батько приносить у жертву свого сина), мотив виявляється в парадигмі, якою слугують твори певного письменника, на пряму, епохи тощо; 2) мотив як смисловий феномен у площині «смысл – текст», де він усвідомлюється як будь-який смисловий повтор [3, с. 30], чим увиразнюється відсутність у ньому структурного начала, що веде до суміщення понять мотиву та лейтмотиву (останній розуміється як семантичний повтор насамперед у межах тексту одного твору, тоді як мотив вирізняється повторюваністю в системі творів).

Лінгвістичний підхід до мотиву близький до психологічних позицій, пов'язаних з його вольовим, спонукальним началом. Зокрема, у дослідженні М. Димарського [5] поняття мотиву підводиться під певні ланки змісту, – так звані «текстові події», що не обов'язково базуються на субстраті дії, – які утворюють головні опорні пункти сюжету, виступаючи чинниками реалізації тої чи іншої події. Власне, момент сюжетотвірності єднає погляди М. Димарського з актуалізованими у площині «смысл – текст» літературознавчими позиціями щодо нейтралізації подійного статусу мотиву та виходом його за межі відношення «фабула – сюжет». Йдеться про такі феномени, як «мотив-ситуація», «мотив-дія», «мотив-опис», «мотив-характеристика» в Б. Путилова; статичні, субстанціальні компоненти змісту як «семантичні згущення», «мотиви-образи», або «квазімотиви» в С. Неклюдова, «епізод-мотив» в А. Скафтімова; мотив як «риси характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, проголошене слово, фарба, звук тощо» в тлумаченні Б. Гаспарова. До речі, апробована в лінгвістиці ідея імперативного характеру мотиву як психологічного феномену певним чином простежується в літературознавчій розвідці «Мотив як сюжетотвірний елемент» Б. Путилова [12], де йдеться про «породжувальні» мотиви, що імплікують рух сюжету. Так чи інакше, але сам

факт зосередження уваги як лінгвістів, так і літературознавців на тому, що виклад подій підпорядковується тому чи іншому мотиву, актуалізує усвідомлення мотиву як психологічного конструкту й передбачає звернення до нього з позицій сучасної антропо зорієнтованої лінгвістики.

У роботі «Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту» [6] М. Заборна аналізує мотив з огляду на процес текстотворення, зосереджуючи увагу на його зв'язках зі сферою ціннісних текстових комунікативних смислів та узгоджуючи мовні механізми його актуалізації з психологічним підґрунтям – схемою формування мотиву, запропонованою українським психологом В. Роменцем: страждання як неопредмечена пристрасть → амбівалентність як результат пристрасті, що знайшла свій предмет і має зробити вибір для свого самовизначення → прийняття рішення як мотиваційне самовизначення [13, с. 51].

З іншого боку, відтворення процесу реалізації мотиву дозволило виявити певні лінгвальні сигнали, що увиразнили два етапи його актуалізації у змістовій організації тексту: 1) формування (визрівання); 2) закріплення (активація). Тим самим спроектувалась гіпотеза, за якою мотив як категорія імплантується в текст шляхом окреслення в глибинній структурі тексту мотивної структури та її реалізації в текстових одиницях поверхневої структури.

Водночас характер мотивної структури увиразнює своєрідність кожного окремого тексту, засвідчуючи її варіативність на тлі інваріантної моделі. Це привертає увагу до тексту роману Олеся Гончара «Твоя зоря» з огляду на його самотній змістовий статус.

У літературознавчих розвідках цей твір, що представляє ліро-епічну течію в українській літературі ХХ століття, розглядається як взірць «роману культури» [10], в якому своєрідно простежується еманация гуманістичної

концепції письменника: у творчому акті зливається фантазія художника з рефлексіями мислителя; головний персонаж виступає виразником смислу духовності, що постає на тлі переживання сенсу власного життя та вияву цінностей буття взагалі; духовні цінності осмислюються як субстанція діяльна, що перетворює світ; врешті, етико-філософська проблема духовних цінностей увиразнюється прагненням «визначити той зв'язок часів у минулому, теперішньому і майбутньому, без якого людина сліпа і беззахисна» [10, с. 144]. Отож, власне, й постає питання специфіки вияву й організації мотивної структури в тексті, де діяльнісний аспект вчинків персонажів виявляється на тлі «філософського інтелектуалізму» оповіді.

Мета статті – увиразнити мотивну структуру тексту роману Олеся Гончара «Твоя зоря» в аспекті мотиву фінального вчинку головного персонажа. Відповідно до мети ставляться **завдання**: 1) виявити ціннісний смисл, що становить підґрунтя мотиву та шляхи його актуалізації в змістовій організації тексту; 2) окреслити схему розгортання мотиву в глибинній структурі тексту та визначити тип і своєрідність моделі мотивної структури, що формується при цьому; 3) з'ясувати характер текстових одиниць, які реалізують мотивну структуру; 4) визначити способи активації мотиву в поверхневій структурі тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Осмислення специфіки реалізації мотивної структури тексту роману Олеся Гончара «Твоя зоря» простежується на тлі сформульованих теоретичних зауваг, зокрема: 1) мотив у процесі породження тексту окреслюється на етапі переходу від розчленування задуму до категоризації у зв'язку з актуалізацією ціннісних смислів; 2) смисл через категорію точки зору, що розуміється як «найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх

вражень і внутрішніх відчуттів» [2, с. 227], втілюється в образ і починає формувати підґрунтя для мотиву; 3) авторські смисли екстраполюються на смисли персонажів і конкретизуються в мотиваційній сфері їх особистостей; 4) образна конкретизація смислу як підставової ознаки для виділення мотиву слугує його розгортанню під радикалом прагматичної категорії модусу, що виступає як «спосіб взаємодії особистості з оточенням», як категорія, що «фіксує в тексті результат пізнавального процесу мовця, спрямованого на ту чи іншу ситуацію, яка стала об'єктом авторської референції, рефлексії та аксіології» [11, с. 19], й передбачає формування мотивної структури; 5) інваріантна модель мотивної структури відповідає динаміці модусних планів тексту в аспекті втілення лінійної схеми «перцептивний модус → емотивний модус → ментальний модус → вольовий модус»; 6) звершення мотивної структури передбачає як експліцитну активацію мотиву в змістовій організації тексту за допомогою певних мовних засобів, що увиразнюються в текстових одиницях, так і його імпліцитну реалізацію з опорою на пресупозиції та імплікатури дискурсу.

У контексті ономазіологічного підходу до розуміння текстотворення, що постає як «рух людської думки від індивідуальних авторських смислів до їх утілення в узуалізовані мовні значення» [2, с. 288], текст роману Олеся Гончара «Твоя зоря» розгортається під радикалом ціннісного смислу «життя як рух, зростання». Цей смисл через категорію точки зору втілюється в художньому образі дороги. Текстовий образ дороги узгоджується з високою частотністю ключового слова *дорога* та лексем, що утворюють його синонімічний ряд. Наприклад: *Невідомо, яка цей повоз чекає **дорога**. // Везуть його мовби навмання, кудись навпростець, бо всі **шляхи** зима позамітала, тільки навесні відкривається тут кожна **польова доріжка**, відродиться кожна **стежина**. // **Дорога** нуртує, пульсує, всьому, що обіч неї, вона передає свій шал. // Стугонить **дорога**. Справді, мовби нічого вже для нас не існує, тільки ця*

швидкісна **траса**, її нескінченність, її гудучий, зникаючий у темряві бетон. // **Хайвей**, здається, приймає лише тих, хто спішить, кого жене жага швидкостей. Безліч коліс летять у своїй круговерті, хапаючись гумою за бетон **автостради**. // Після стількох років розлуки знов перед тобою степова улюблена **траса**, твоя безкінечна **злітна смуга**, яка відчутно створює для тебе ілюзію лету. Взявши розгін крізь ці теплі бузкові простори, **дорога** лягла кудись аж під обрій до самих зірок. // Так випадає, що і нас з Заболотним все зводять **дороги**. // – А по-моєму, – докидає Ліда слівце, – **дороги** нізвідкіль не починаються і не кінчаються ніде. – Може, ти й маєш рацію... Хоча все на світі десь-таки свої початки бере і десь мусить знайти свої фінали... принаймні коли йдеться **про** чийсь конкретну **стежу**. От хоч би і в нас з ним, – це стосується моєї особи, – почалося **від стежини** на левадах невідомої тобі, Лідо, Тернівщини, де зустрічали ми свою дитячу зорю, а тепер ось намотуємо милі **на** цьому **хайвеї**. // В скрині в бабусі вже все наготоване **для дороги**, не схожої з нашою, для мандрівки чи, як ото мовиться, вічної... // Життям і в нас тут він жив якимось недоладним, бурлацьким, хоч, здається, кращого й не шукав, вважаючи цілком нормальним для себе такий спосіб існування. Вічний мандрівник. Від села до села, **з стежини на шлях, з одних доріг** та на інші, бо, зрештою, хіба ж не схожі вони всі між собою? З іншого боку, цей образ увиразнюється сентенційними текстовими висловленнями, що виділяються в прямій нарації персонажів, наприклад: Можливо, **дороги** тим нас зваблюють, що несуть у собі якісь загадки, щораз обіцяють якісь несподіванки?.. **Дорога** – це ж завжди таїна! В її незвіданості й нерозгаданості є щось спільне з людською судьбою... // Вільний ти тут у помислах і в бажаннях, можеш усміхнутись комусь невідомому, і тобі хтось усміхнеться, пролітаючи поруч. Бо тут – **у дорозі**, в цих швидкостях – ти вільний від умовностей, суєтностей і марнот, ти рівний усім, хто летить, долає простір, ти тут брат людству! // Ні, **дорога** – це таки життя. Є таки в ній

*якась магія. // Хто шукає, тому завжди бути в дорозі. Людина й **далеч доріг** їй відкритих, – оце гармонія.*

Головний персонаж роману – дипломат, колишній військовий льотчик Кирило Заболотний – замість повернення додому вирушає в дорогу з черговою місією. Значущість його вчинку осмислюється на тлі пресупозиції: чоловік міг від цього завдання відмовитись. Мотив вчинку в змістовій організації тексту безпосередньо не есплікується – він виявляється на основі ретроспективного осмислення подій із життя Заболотного. Так, діалогічна єдність – *При бажанні він міг би цілком законно уникнути відраджень. – Не з тих він, що уникають! Це ж вам добре відомо* актуалізує ретроспективний план тексту й виступає своєрідним індикатором багаторівневого семантичного утворення, що реалізується в дистантно розташованих й об'єднаних засобом асоціативної когезії складних синтаксичних цілих, де поєднуються наративний та діалоговий реєстри оповіді. Тим самим у змістовно-тематичному аспекті виділяються три рівні, на яких актуалізуються факти вчинків Заболотного, – необдуманих і попри соціальну допустимість абсолютно незрозумілих з позицій здорового глузду: (1) разом зі своїм другом відправляється у вихідні в дорогу за сотні миль, аби побачити виставлену в музеї слов'янську Мадонну, причому подорож, власне, закінчується нічим, оскільки працівники музею оголосили страйк; (2) одружується з дівчиною, що в роки війни жила на окупованій території, чим значно шкодить своїй дипломатичній кар'єрі; (3) дорогою на відпочинок підбирає на трасі збитого комбайнера, відвозить його до найближчої лікарні, чим накликає на себе обурення свого супутника через неминучість бути втягнутим у кримінальну історію.

У площині глибинної структури тексту кожен рівень корелює з процесом формування мотиву вчинку на тлі динаміки модусних планів, що узгоджується з певними мовними сигналами на поверхневій структурі.

Перший рівень проектує паралелі, на яких виразнюється перехід від перцептивного модусу,

пов'язаного з параметрами зорового, слухового та нюхового сприйняття, до ментального модусу пам'яті, обтяженого перцепцією:

(i) Цятки сигнальних вогнів, цілі грона мокро розблислих рубінів заповнили перед нами всю трасу. Від самого досвітку незліченно й незникно червоніють вони перед нами на «кадилаках», б'юїках, «Лінкольнах», «мерседесах», весь час віддаляючись в імлі світання, плавно й невловно втікаючи. → Щось вони мені нагадують своєю вишневистю, але що? Запитую Заболотного, чи не викликають і в нього ті рубіни якихось асоціацій. Мовчить хвилину мій друг. Потім каже задумливо: – По-моєму, чимось схожі вони на Романові яблука... Так, так, то все втікають від нас яблука Романа степового...

... Польова доріжка з межовими стовпчиками сіріє серед стерниці, дядько Роман повагом іде по ній... Та ось він на хвилинку зупинився біля межового стовпчика... Зараз щось буде! Радісний дріж пробігає по тілу, дух тобі перехоплює... Так і є: дядько Роман, навіть не глянувши в наш бік, тільки вусом усміхаючись, шугає рукою в загадковий свій вузол. Минає мить, і нарешті з'являється з вузла... яблуко, та яке! Лежить на долоні, червонощоче, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє!... Увінчавши яблуком найближчий до нас стовпчик, дядько Роман далі пішов не озируючись... От він, наблизившись до другого стовпчика, знов зупиняється, і знов від невидимого нам доторку його руки на стовпчику враз спалахне жарким рум'янцем те, що вирросло в його садку, набралось там сонця й краси!

(ii) Летять навстріч горбаті контейнери, летить залізо, змигують мимо тебе цятки чийось облич, але виразів їхніх не вглядіти, нічийого голосу ти не почувеш, хай би як він волав до тебе, – тут чуєш тільки свист, двигтіння, джухкаючі вишуми швидкостей. → Юна, переповнена мріями душа знаходила відраду і в тому елементарному світі, де найскладнішою машиною була прядка, де пломінчик на гнотику був єдиним неоном ваших осінніх ночей.

(iii) З-під обрію помітно світає, наче там відкривається кінець величезного тунелю, а небо й земля ще майже однаково попелясті, присмеркові: обабіч бетонки **сивіє** низом **якась імла чи туман**, «ото він і є, **смог**, у натурі, – каже Заболотний, помітивши моє зацікавлення, – аж куди розпросторив свою владу» → Ах, Лідо! Чи бачила ти коли-небудь оті **«блакитні долини»** влітку **над полями...** То, виявляється, теж був **смог**, але **смог природний, рослинного походження**, він, як і **блакитні тумани шпилькових лісів**, був для людини цілющий...

(iiii) Ось тягнеться котре вже індустрієне поселення, за ним **випливають з димів знову заводи, ... і всюди потопом смоги, смоги, смоги...** Дедалі виразніше **чуємо** характерний **сморід** хімічних заводів, **змішаний із затхлим духом боліт...** **Дорога летить, і це ніби летить сам час.** Сутінь досвітку зміниться **короткою зорею**, потім світлом дня... Зустрічний **дощик** покрав по склу... Повинно б уже розвиднитись, однак від хмар, що розповзлись по небу й кудись цей дощик понесли, на певний час **аж посутеніло...** → А в степу! ... **Як поволі там рухався час**, а літо – воно тяглося цілу вічність!... Ми ще там не знали, що чого варте, для нас ще не були цінністю ті **вишневі вранішні зорі**, ті **прекрасні дощі**, які щоліта висіли по наших обрях, і те **напоєне сонцем найчистіше повітря**, що, розлите океаном від небес до небес, **кришталєво світиться** і мерехтить над нашими тернівцанськими стернями.

(iiii) [Заболотний]знову вмикає приймач. **Джаз ударив!** Вискликом гострим вибухом звуків переповнив ефір... → А звідти десь – чуємо: **колядують!** Святвечір...

Другий рівень складного семантичного утворення виявляє дві грані переходу від перцепції до ментального сприйняття, які заступаються прийняттям рішення: **[(i)** Заболотний, слухаючи сестру, невідривно **дивився Софійці в обличчя**, в оті її небесно-сині, → **вдивлявся, мовби відшукуючи в них якісь знаки**, **вловлюючи якісь змижки**, що додались би до її слів і щось для нього важливе

підтвердили б. **(ii)** Коли Софійка поправляла гнотик у мигавці, Заболотний **уважно стежив** за її маленькою струдженою рукою, → **потім знову поглядом ніби щось шукав в Софійчиному обличчі**] => – Так-от, – раптом нахмурився Заболотний, спідлоба глянувши на Софійку. – **Поїдеш зі мною.**

Третій рівень окреслює схему зміни модусних реєстрів у режимі «перцептивний модус → ментальний модус → рішення на тлі утвердження вольового модусу необхідності»: *Все ж Заболотний обережно повернув важке тіло незнайомця лицем догори. Обличчя темніє щетиною, воно в якихось саднах, у плямах мазуту чи крові...чуб на голові злипся, очі приплющились, як у тих, що – назавжди. Заболотний **приклався вухом** до грудей, послухав. Нічого не почувши, взяв важку, зів'ялу руку потерпілого, **став шукати пульс.** → [- Ну що?] – Не знаходжу. [- Треба люстерко!] – Не треба. Він живий...[- Що ж із ним робити?] → [Заболотний, підклавши руки долонями під плечі потерпілого, видно, ждав підмоги з боку Дударевича]. – **Бери ж, підсоби... Його треба в лікарню.***

Характер динаміки модусних планів у мотивній структурі тексту роману «Твоя зоря» увиразнює її особливості:

1. Обтяженість ментального модусу першого рівня його аксіологічним різновидом, як-от, наприклад, у текстовій одиниці, де контамінація ментальних модусів знання та незнання заступається модусом знання в поєднанні з оцінкою: – **В чім тут річ? Чому саме його образ так глибоко вкарбувався в пам'ять?** Було ж у Тернівщині ще кілька Романів, один навіть родичем доводився нам, Заболотним, а запам'ятався найбільше чомусь саме цей – Роман-степовий... **Річ, звичайно ж, не тільки в його яблуках, а скорше в тих щедротах людяності, які чи не вперше нам від нього відкрились. Так чи інак, а чомусь** запав в душу міцно, назавжди. Ось уже й сам посивів, і Роман той начебто міг давно забутись, а він що далі, то навіть частіше виринає звідти, з нашої степової античності. Міг би ти

науково пояснити – **чому це?** → – Юна душа завжди шукає в житті щось істинне, справжнє, тобто неминує, для формування своєї структури їй, певне, саме такий вітамін потрібен... До того ж дитяче сприймання – це сприймання поетів, іноді дитина одним зблиском інтуїції схоплює саму суть, щоб потім відкриття зберегти надовго, надійно.

2. Прагматична значущість відокремлення емотивного модусу, який актуалізується, так би мовити, постфактно, після прийняття рішення, а не згідно з логікою традиційної лінійної схеми модусної динаміки на зразок «перцептивний модус → емотивний модус → ментальний модус → вольовий модус».

Так, мовленнєвий жанр обурення, що реалізується в дискурсі Заболотного на другому й третьому рівнях пов'язаного з мотивною структурою семантичного утворення, транслює непрямий комунікативний смисл «герой є людиною, на яку можна покластись, яка відповідає за свої рішення й рішуче відстоює власну позицію»:

(2) – Ні, Кирику. – **Яке може бути «ні»?** – Кажу ж: це ти згарячу. – Він аж спалахнув: – **За кого ти мене маєш? По-твоєму, тільки ти ждала?...** – я вже й не ждала... Ждала душа. – **А моя ні?**

(3) – Бери ж, підсоби... Його треба в лікарню. – Та ти що? Ти в своєму умі? – остовпів Дударевич. – Тут кримінал! Він у нас умре по дорозі! – **Та будь же людиною...** Бери!

3. Ціннісне звершення модусної динаміки на всіх рівнях в аспекті актуалізації ціннісного смислу «життя у злагоді з власним сумлінням»:

на першому рівні цей семантико-прагматичний ціннісний смисл виявляється експліцитно у змістовій організації діалогічної єдності – Звичайно, – кажу, – Роман-степовий був людина непересічна, натура із тих, хто у творенні, постійному, щоденному, знаходив сенс свого існування на землі. **Для нас він людина, яка жила у злагоді з власним сумлінням, ми це вгадували інтуїтивно, а людина, що з сумлінням своїм не конфліктує, це ж таки...** – я підшукую потрібне слово. – **Це людина, а не**

бутафорія, – *засміялась Ліда, без зусиль переганяючи мене, тугодума;*

на другому рівні ціннісний смисл реалізується як імпліцитний комунікативний смисл «справжній чоловік живе у злагоді зі своїми почуттями й не відмовляється від кохання через зовнішні обставини», що виводиться з непрямого мовленнєвого акту *За кого ти мене маєш?*, оформленого як риторичний квеситив;

на третьому рівні ціннісний феномен узгоджується з імпліцитним комунікативним смислом, який формується в непрямому мовленнєвому акті обурення *Та будь же людиною* внаслідок експлуатації пресупозиції «людиною можна вважати того, хто не залишить у біді іншу людину»; близький до нього смисл експлікує й лексико-семантичне наповнення риторичних питань у роздумі гомодієгетичного наратора, що вирізняється в цьому ж тематичному контексті: *Звичайно, могли б ви лишити його там, на узбіччі дороги, в пилуці, підібрав би – живого чи мертвого – хтось інший, а ви, уникнувши клопоту, уже мчали б собі далі, а **ким би ви були після цього навіть у своїх власних очах?** Уникли б розслідувань тут, але хіба не переслідував би вас до кінці ваших днів образ цього нещасного, хіба втекли б від власного сумління, хай би опинились навіть і в найдалішому пункті планети?*

4. Актуалізація феномену «утвердження цінності» як імпліцитного мотиву вчинків, представлених на кожному рівні складного семантичного утворення, й окреслення на цій основі моделі спіральної динаміки мотивної структури.

5. Виведення мотиву фінального вчинку головного персонажа з опертям на імплікатури дискурсу, що формуються рухом ціннісного смислу в спіральній моделі мотивної структури, та усвідомлення його як «реалізації здобутої упродовж життя цінності». Своєрідним лінгвокомунікативним сингалом у зв'язку з цим виступає пов'язана з мовленнєвим жанром заперечення специфіка організації мовного коду в дискурсі дружини головного героя роману Заболотного: *–Запевняю вас, Софіє Іванівно,*

для нього цей політ такий же не обов'язковий, як, до речі, і ота їхня подорож до Мадонни... – Заболотна випросталась, примружилась гнівно: – І саме тому, що цей політ для нього є продовженням тієї подорожі, він летить.

Загалом введений та осмислений під лінгвопрагматичним радикалом мотив вчинку героя роману «Твоя зоря» узгоджується з ідейним та змістовим навантаженням цього твору як «роману культури». Насамперед це виявляється в пріоритетності для тексту роману ментального модусу й трансляції на його основі ціннісних смислів, що увиразнюють мотиваційну сферу особистості головного персонажа. Водночас результати аналізу дозволяють зробити певні узагальнення, релевантні для лінгвістичної теорії мотиву.

Висновки.

1. Характер моделі мотивної структури тексту, що розгортається в аспекті динаміки модусних планів, відчуває на собі еманацию семантико-прагматичних ціннісних смислів, які відповідають авторським інтенціям й екстраполюються на смисли персонажів.

2. Авторська манера увиразнює інваріантну схему організації мотивної структури в аспекті окреслення типів її моделей, ціннісних, образно-сміслових та модусних преференцій у формуванні мотиву, а також експліцитних й імпліцитних способів його активації в змістовій організації тексту.

Здійснені узагальнення відкривають **перспективи для наступних досліджень** у плані зіставлення мотивних структур як у текстах певного автора, так у текстах, що виявляються в парадигмі одного й різних типів письма.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы модусов. Инверсия модуса и пропозиции / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – С. 411–440.

2. Бацевич Флорій. Лінгвістика тексту / Флорій Бацевич, Ірина Кочан. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 316 с.

3. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы / Б. М. Гаспаров. – М.: Наука, 1993. – 304 с.

4. *Гончар О.* Твоя зоря / О. Гончар. Вибрані твори: У 4 т. – Т. 2. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – С. 255–610.

5. *Дымарский М. Я.* Проблемы текстообразования и художественный текст: На материале русской прозы XIX – XX вв. / М. Я. Дымарский. – М.: КомКнига, 2006. – 296 с.

6. *Заборна М. С.* Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту / М. С. Заборна // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018. – Вип. 48. – С. 153–161.

7. *Кибрик А. Е.* Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А. Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. – М.: Наука, 1987. – С. 33–52.

8. *Козакова Л.* Мотивний аналіз наративного дискурсу малої прози Олеса Гончара / Л. Козакова // Наукові записки ТДПУ імені В. Гнатюка. Сер. Літературознавство. – 2002. – Вип. 2 (12). – С. 155–165.

9. *Літературознавчий словник-довідник* / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

10. *Мейзерська Т.* Самопізнання у світовому контексті: герої «роману культури» в творах «Циклон» та «Твоя зоря» О. Гончара і «Потоп» Р. П. Уоррена / Т. Мейзерська // Вітчизна. – 1990. – №3. – С. 144–149.

11. *Ніка О. І.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – XVII ст. / О. І. Ніка. – К. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.

12. *Путилов Б. Н.* Мотив как сюжетобразующий элемент / Б. Н. Путилов // Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти В. Я. Проппа. – М.: Наука, 1975. – С. 141–155.

13. *Роменець В. А.* Історія психології / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2005. – 916 с.

14. *Силантьев И.* Мотив как проблема нарратологии / И. Силантьев // Критика и семиотика. – Вип. 5. – 2002. – С. 32–60.

15. *Силантьев И. В.* Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике / И. В. Силантьев. – Новосибирск: Издательство ИДМИ, 1999. – 103 с.

16. *Ткачук О. М.* Наратологічний словник / О. М. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.

17. Хом'як Т. В. Ліричний епос Олеся Гончара: до питання про взаємодію епічних і ліричних начал у романах письменника / Т. В. Хом'як. – Київ: Вища школа, 1988. – 115 с.

УДК 82-311.6: 821.161.2

ББК 83.01

Микола Кебало

доц., к.філол. н. (м.Тернопіль)

Архетипний образ трікстера у прозі І.Франка

У статті розглядається з точки зору міфологічної та психоаналітичної критики образи романів І.Франка, які відносяться до архетипу трікстера. З'ясовується місце трікстера у циклах героїчного міфу та його трансформацію у наративному дискурсі романів Франка. Окрема увага приділяється специфіці використання моделі двійник-антипод у романі «Петрії і Довбушуки», функціонування та атрибути трікстера у романі «Лель і Полель». Простежується зв'язок міфологічного образу трікстера з іншими міфологічним циклом, наприклад про близнюків та іншими архетипами.

Ключові слова: архетип, герой, міф, персонаж, трікстер.

The images of I. Franko's novels, which relate to the archetype of the trickster, are explored from the point of view of mythological and psychoanalytic critique in the article. The place of the trickster in the cycles of the heroic myth and its transformation in the narrative discourse of Franko's novels is determined. Particular attention is paid to the specificity of the use of the twin-antipode model in the novel "Petrii and Dovbuschuky" and the functioning and attributes of the trickster in the novel "Lel and Polel". The link between the mythological image of the trickster and other mythological cycles, such as twins and other archetypes, can be traced.

Key words: archetype, hero, myth, character and trickster.

Постановка наукової проблеми та її значення. У парадигмі ритуально-міфологічної критики цілісність та семантика поведінки глибинних літературних образів бере свій початок з давніх-давен, з часу творення особливих міфологічних структур. Як і кожен архетип, образ трікстера знайшов